

Rudolf-Josef Fischer

Esperanto – mehr als nur ein Sprachsystem / Esperanto – pli ol sole lingva sistemo

Abstract

The contribution presents certain features of the planned language Esperanto. From these features it can be deduced that Esperanto is much more than just a language system. The article will argue that a planned language cannot fully be culturally neutral. Apart from an extreme regularity and the easier learnability resulting from this Esperanto shows those features that go beyond information exchange and that are known from ethnic language: linguistic means of politeness, address forms, salutation and leave-taking terms, signs of dialog organization, fuzziness, metalinguistic elements, plus a form of, albeit reduced, idiomaticity including terms that can only be interpreted on the basis of the Esperanto movement. Furthermore, the article will argue that Esperanto can be regarded as a catalyzer of an independent culture of its speech community.

Sommaire

L'article présente certains traits de la langue construite Espéranto. De ces traits on peut déduire que l'Espéranto est beaucoup plus qu'un simple système linguistique. L'article justifie pourquoi une langue ne peut pas être complètement neutre sur la plan culturel. Hors d'une régularité extrême et d'une plus grande appréhensibilité qui résulte de celle-là Espéranto montre les traits qui dépassent l'échange d'informations que l'on connaît des langues ethniques: des moyens linguistiques de courtoisie, des formes d'adresse, des formes de salut et d'adieu, des signes d'organisation du dialogue, du flou, des éléments métalinguistiques ainsi qu'une idiomaticité, bien que réduite, qui inclut des termes que l'on ne peut interpréter que sur la base de l'histoire du mouvement espérantiste. De surcroît, l'article justifie pourquoi l'Espéranto peut être regardé comme catalyseur d'une propre culture de sa communauté linguistique.

Zusammenfassung

Der Beitrag stellt bestimmte Eigenschaften der Plansprache Esperanto vor. Aus ihnen kann abgeleitet werden, dass Esperanto wesentlich mehr als nur ein Sprachsystem ist. Es wird begründet, warum eine Plansprache nicht völlig kulturneutral sein kann. Außer einer extremen Regelmäßigkeit und der daraus resultierenden leichteren Erlernbarkeit besitzt Esperanto die gewohnten über die Informationsvermittlung hinausgehenden Eigenschaften ethnischer Sprachen: Sprachmittel der Höflichkeit, Anredeformen, Gruß- und Abschiedsformeln, Signale der Dialogsteuerung, Vagheit, Metasprachliches. Ferner eine – wenn auch reduzierte - Idiomatik bis hin zu Begriffen, die nur aus der Geschichte der Esperanto-Bewegung verständlich sind. Es wird außerdem begründet, warum Esperanto als Katalysator einer eigenständigen Kultur seiner Sprechergemeinschaft angesehen werden kann.

1. Einleitung

Sprache transportiert immer mehr als bloße Inhalte. Gelegentlich wird das für Plansprachen (“künstliche Sprachen”) in Frage gestellt. Das rührt von der falschen Vorstellung her, Plansprachen generell in die Nähe von Programmier- oder Formelsprachen zu rücken, mit denen sie genauso wenig gemeinsam haben wie ethnische (“natürliche”) Sprachen, vorausgesetzt, sie werden tatsächlich gesprochen.

Der allergrößte Teil der über tausend vorgestellten Plansprachenprojekte hat das Papier nicht verlassen. Unter den wenigen Plansprachen, zu denen eine eigene Sprechergemeinschaft entstand, ist Esperanto nicht nur die bekannteste, sondern auch die einzige, die in gut 120 Jahren kontinuierlich in einem solchen Umfang gesprochen worden ist, dass sie den Namen “Sprache” in jeder Hinsicht verdient (Blanke 1985: 108), ungeachtet dessen, dass sie auch heute noch häufiger geschrieben als gesprochen wird.

Dieser Beitrag will einige Einblicke vermitteln, worin und weshalb Esperanto über ein bloßes Sprachsystem hinausgeht. Der Autor kann dabei auf seine eigene jahrzehntelange Sprech- und Lehrerfahrung zurückgreifen, nicht zuletzt als Vater dreier so genannter *denaskuloj*, das sind Kinder, die von Geburt an zweisprachig mit Esperanto als einer der beiden beteiligten Sprachen aufwachsen (Fischer 1981).

Betrachtet wird hier die mündliche und schriftliche alltägliche Kommunikation zwischen Esperantosprachigen, nicht die originale Literatur, die ihre eigenen Besonderheiten aufweist. Dabei geht es um solche sprachlichen Äußerungen, die über reine Inhalte hinausgehen, die gerade dadurch die typisch menschliche Sprachinteraktion ausmachen. Es soll untersucht werden, welche sprachlichen Mittel das Esperanto dafür bereithält. Darüber hinaus, welche interkulturelle Kompetenz dem Esperantolernenden vermittelt wird, darunter eine Art “Landeskunde”, die in die Gebräuche und Verhaltensweisen der über die ganze Welt

1. Enkonduko

Lingvo ĉiam transportas pli ol sole la enhavon. Foje oni pridubas tion, se temas pri planlingvoj (“artefaritaj lingvoj”). Tio devenas de la maltrafa imago, ke planlingvoj ĝenerale similas al programaj aŭ formulaj lingvoj, kun kiuj ili tamen havas nenion komunan same kiel etnaj (“naturaj”) lingvoj, kondiĉe ke ili vere estas parolataj.

La plej granda kvanto el pli ol mil prezentitaj planlingvoj neniam forlasis la paperon. El la malmultaj planlingvoj, kiuj trovis propran lingvokomunumon, Esperanto estas ne nur la plej konata, sed ankaŭ la ununura, kiu dum pli ol 120 jaroj estas parolata tiom ofte, ke ĝi meritas la nomon “lingvo” laŭ ĉiu vidpunkto (Blanke 1985: 108), eĉ konsiderante, ke ĝi ankoraŭ hodiaŭ estas pli ofte skribata ol parolata.

Tiu ĉi artikolo celas peri kelkajn eksciojn, per kio kaj kial Esperanto estas pli ol sole lingva sistemo. Por tio la aŭtoro povas utiligi siajn proprajn parol- kaj instru-spertojn akiritajn dum jardekoj, nelaste kiel patro de tri t. n. denaskuloj, t. e. infanoj, kiuj havas Esperanton kiel unu el du edukaj lingvoj (Fischer 1981).

Konsideratas ĉi-teme nur la buŝa kaj skriba ĉiutaga komunikado inter Esperanto-parolantoj, ne la origina literaturo, kiu havas siajn proprajn trajtojn. En la fokuso estas ĉi-teme tiaj lingvaĵoj, kiuj komunikas pli ol nur la enhavon, ĝuste per tio karakterizante la tipan homan lingvan interagadon. Esplorendas, kiujn lingvajn rimedojn Esperanto por tio disponigas. Plie, kiujn interkulturajn kompetencojn oni peras al la Esperanto-lernanto, inter ili ian “landan etnologion”, kiu enkondukas en la kutimojn kaj kondutojn de la lingvokomunumo loĝanta dise en la tuta mondo. La efiko de tiu renkonto kun “Esperantujo”, kiel

verstreuten Sprechergemeinschaft einführt. Die Essenz dieser Begegnung mit *Esperantujo* ('Esperantoland'), wie Esperantosprechende ihre nichtterritoriale Gemeinschaft nennen, ist das Eintauchen in eine spezielle "internationale Kultur" (Fischer 1987).

2. Möglichkeiten und Grenzen einer Plansprache

Wer sich entschließt, Esperanto zu lernen, weiß, dass die Sprache nicht für eine bestimmte Nation oder Ethnie mit dem entsprechenden Territorium steht, sondern dass er völliges Neuland der diesbezüglichen Vorstellung betritt. Es ist nicht nur das ständige Bewusstsein wie bei jeder Fremdsprache: "Hier bist du sprachlich nicht zu Hause." und "Hier musst du dich an Fremdes anpassen.", sondern darüber hinaus: "Hier bewege ich mich außerhalb ethnischer Kulturen. Hier ist Fremdsein normal, weil es alle trifft, und hier sind deshalb alle sprachlich gleichberechtigt."

So redet man im Esperanto nicht von "Vorname", da dieser je nach kultureller Gewohnheit keineswegs vor dem "Nachnamen" stehen muss, sondern neutral von persona nomo 'persönlichem Namen' und familia nomo 'Familiennamen'.

Dazu kommt aber die Frage: "Wie kann man denn lernen, 'international' zu denken, sich auszudrücken, sich (sprachlich) verhalten?" In der Tat ist das nicht einfach und erfordert theoretisch ein dauerndes Einfühlen in alle ethnischen Kulturen der Welt. Es ist klar, dass man da wesentliche Abstriche in Kauf nehmen muss; eine kulturell völlig neutrale Plansprache ist nicht denkbar. Aber schon die prinzipielle Bereitschaft, sich auf gleichberechtigte Kommunikationspartner mit wechselnden Muttersprachen einzustellen, ist eine pädagogisch wertvolle Voraussetzung, die Kinder gegen jegliche Xenophobie immunisiert.

2.1. Geforderte Idealeigenschaften

Von einer Sprache, die für den internationalen Dialog geeignet sein soll, sind eine Reihe von teils konkurrierenden Ideal-

Esperantistoj nomas sian neteritorian komunumon, estas la mergiĝo en specialan "internacian kulturon" (Fischer 1987).

2. Kapabloj kaj limoj de planlingvo

Kiu decidas, lerni Esperanton, scias, ke la lingvo en estas tiu de certa nacio aŭ etno kun koncerna teritorio, sed ke li for de tia etnorilata imago ekspertas ion tute novan. Ne nur temas pri la konscio kaŭzita de ĉiu fremdlingvo: "Jen vi lingve ne hejmas." kaj "Jen vi devas adapti vin al io fremda.", sed plie: "Jen mi estas for de etnaj kulturoj. Jen estas normale, esti fremdulo, ĉar tio validas por ĉiuj, kaj jen tial ĉiuj estas lingve samrajtaj."

Ekzemple oni en Esperanto ne parolas pri "antaŭnomo", sed pri "persona nomo", ĉar tiu depende la kultura kutimo ne devas stari antaŭ la "postnomo", kiu en Esperanto estas la "familia nomo".

Aldoniĝas la demando: "Kiel oni povas lerni, pensi, esprimi sin, (lingve) agi 'internacie'?" Fakte tio ne estas facila kaj teorie postulas daŭran sentemecon en ĉiujn etnajn kulturojn de la mondo. Estas klare, ke por tio oni devas cedi al nemalgravaj kompromisoj; kulture tute neŭtrala planlingvo ne estas imagebla. Sed jam la ĝenerala preteco, adapti sin al samrajtaj komunikadaj partneroj kun diversaj gepatraj lingvoj, estas valora pedagogia premiso, kiu imunigas infanojn kontraŭ ĉia ksenofobio.

2.1. Postulataj idealaj ecoj

Por lingvo, kiu taŭgu por internacia dialogo, postulendas aro da parte kontraŭaj idealaj ecoj (Tauli 1968):

eigenschaften zu verlangen (Tauli 1968):

- leichte Erlernbarkeit (für jedermann)
- volle Ausdrucksfähigkeit
- Klarheit der Sprachstruktur
- Ökonomie der Sprachmittel
- Ästhetik in Laut und Form (Flexibilität)

Während eine ethnische Sprache sich besonders bei der leichten Erlernbarkeit und der Klarheit der Sprachstruktur schwer tut, kann eine kompetent entworfene Plansprache die Kriterien in höherem Maße erfüllen, wegen der Konkurrenz der Idealeigenschaften aber nie ohne Abstriche. Aus verschiedenen Gewichtungen der notwendigen Kompromisse sind die vielen Plansprachenprojekte entstanden, darunter die angestrebten Verbesserungen des Esperanto; eine sprachtheoretisch objektive, globale Güteinstufung ist jedoch nicht möglich.

Für eine internationale Kommunikation sind folgende Faktoren unerlässlich:

- Die leichte Erlernbarkeit muss durch Analogieschlüsse, was "korrekt" ist, ermöglicht werden. (Das wird oft fälschlicherweise als "logisch" bezeichnet.)
- Dazu muss die Sprache soweit wie möglich ausnahmsfrei sein.
- Die Ausdrucksformen müssen flexibel, aber frei von Idiomatik sein. Dann kann der Sprecher vertraute Muster seiner Muttersprache verwenden, ohne unverständlich zu werden.

Die erwähnten notwendigen Kompromisse bei den Idealanforderungen machen sich beim Esperanto darin bemerkbar, dass es weitgehend indoeuropäisch geprägt ist, beim Wortschatz sogar romanisch. Der Wiedererkennwert von Sprachelementen ist deshalb für Sprecher indoeuropäischer Muttersprachen hoch. Sofern dieser Vorteil im Konflikt mit der Regelmäßigkeit steht, zieht das Esperanto im Gegensatz zu seinen historischen Nachfolgeprojekten allerdings die Ausnahmsfreiheit vor ("Autonomieprinzip").

2.2. Grenzen der kulturellen Neutralität

Als Beispiele für nicht universal gegliederte

- facila lernebleco (por ĉiu ajn)
- plena esprimkapablo
- klareco de la strukturo
- ekonomio de la lingveroj
- estetiko de sonoj kaj formoj (flekŝiĝemo)

Dum etna lingvo havas problemon kun lernfacileco kaj la klareco de la lingva strukturo, sperte konstruita planlingvo povas plenumi la kriteriojn altgrade, tamen neniam sen kompromisoj pro la sinkontraŭdiro de la idealaj ecoj. Pro diversaj pritaksoj de la necesaj kompromisoj ekiĝis tiom multaj diversaj planlingvaj projektoj, inter ili tiuj, kiuj estas provoj plibonigi Esperanton; tamen ne eblas, lingvotografie objektive ordigi tiujn projektojn laŭ ilia entuta kvalito.

Por internacia komunikado jenaj postuloj estas nereziĝneblaj:

- La lernfacilecon kreu la eblo de analogaj konkludoj pri tio, ĉu io estas "ĝusta". (Tion oni ofte maltrafe nomas "logikeco".)
- Por tio la lingvo devas esti laŭeble altgrade sen esceptoj.
- La esprimoj devas esti variaj, sed liberaj de idiomajtoj. Tiam la parolanto povas uzi la kutimajn strukturojn de sia gepatra lingvo, sen riski, iĝi nekomprenebla.

La menciitaj necesaj kompromisoj rilate la idealajn ecojn oni trovas en Esperanto en tio, ke ĝi estas sufiĉe hind-eŭropeca, ĝia vortrezoro eĉ latinida. La grado de rekonebleco de lingvaj elementoj estas tial tre alta por parolantoj de hind-eŭropaj gepatraj lingvoj. Sed se tiu avantaĝo kolizias kun la reguleco, Esperanto preferas la senesceptecon kontraŭe al la historie postaj projektoj ("la principo de aŭtonomio").

2.2. Limoj de kultura neŭtraleco

Kiel ekzemploj por ne kultureneŭtralaj

Wortfelder im Esperanto seien hier die aus der Sprachwissenschaft bekanntesten, nämlich Verwandtschaftsbezeichnungen und die Farbwörter genannt. Ferner die Antonomie “rechts – links”, die vier Himmelsrichtungen, die Zeit-Raum-Analogie und das inklusive System der Personenbezeichnungen und Personalpronomina. Die Kritik an Letzterem ist aber ja auch wieder nichts anderes als eine eurozentrische Betrachtungsweise. ‘

Bei den Verwandtschaftsbezeichnungen gibt es die Dimensionen der Generation, des Geschlechts und der Blutsverwandtschaft (Präfix *bo-* ‘Schwieger-’), also keine Rangfolge nach Alter, keinen Unterschied der Verwandtschaft über Vater oder Mutter (*onklo* ‘Bruder von Vater oder Mutter’ mit weiblichem Pendant *onklino* ‘Tante’). Wie im Deutschen wird das Präfix *pra-* ‘Ur-’ verwendet, das nicht die Generation, sondern den Generationsabstand zum Sprecher ausdrückt: *praavo* ‘Urgroßvater’, *pranepo* ‘Urenkel’.

Man lernt allerdings nur dann etwas dazu, wenn Esperanto etwas Neues zu bieten hat, das nicht oder anders in der Muttersprache des Lernenden vorkommt. Bei den Verwandtschaftsbezeichnungen ist das das Präfix *ge-*, eine Anleihe aus dem deutschen *Geschwister*, das bei Bezeichnungen von Menschengruppen anzeigt, dass beide Geschlechter vertreten sind: *gefratoj* ‘Geschwister’, *gesinjoroj* ‘Damen und Herren’, *gefiloj* ‘Söhne und Töchter’.

Auswahl und Bedeutung der originären Farbwörter stimmen im Esperanto und im Deutschen exakt überein: *nigra* ‘schwarz’, *blanka* ‘weiß’, *ruĝa* ‘rot’, *flava* ‘gelb’, *verda* ‘grün’, *blua* ‘blau’, *griza* ‘grau’, *bruna* ‘braun’. Also lernen englische Muttersprachler, wie man pink auf Esperanto umschreibt, etwa *intense rozkolora* ‘intensiv rosa’.

2.3. Das Problem der Idiomatik

Schon bei der Abbildung des muttersprachlichen Wortschatzes auf eine Fremdsprache darf man nicht erwarten, dass hier eine 1:1-Zuordnung in Form von Vokabellisten möglich ist. Die deutsche

vortkampoj de Esperanto jen la plej konataj en lingviko: nome la nocioj por parenceco kaj koloroj. Plie la antonomio “dekstre - maldekstre”, la kvar direktoj, la vort-analogio inter spaco kaj tempo kaj la inkluzivaj sistemoj de la person-indikaj vortoj kaj pronomoj. Kritiki la lastan estas tamen denove simple hind-eŭrop-centreca pensmaniero.

La parenceca vortaro havas la dimensiojn generacio, sekso kaj peredziĝeco (prefikso *bo-*), do ne aĝo, diferenco, ĉu parenca per la patro aŭ per la patrino (*onklo* estas indiferece la frato de la patro aŭ de la patrino kun la seks-indika derivaĵo *onklino*). Kiel en la Germana la prefikso *pra-* ne indikas la generacion, sed la **distancon** de la generacio al la parolanto: la *praavo* estas same for kiel la *pranepo*.

Tamen oni lernas nur el io nova en Esperanto, kio mankas aŭ devias en la gepatra lingvo de la lernanto. En la vortkampoj de parence-indikaj vortoj la prefikso *ge-*, prenita el la Germana vorto *Geschwister*, estas tia ekzemplo. *Ge-* montras, ke en la nomita homogrupo ekzistas anoj de ambaŭ seksoj: *gefratoj* = frato(j) kaj fratino(j), *gesinjoroj* = sinjoro(j) kaj sinjorino(j), *gefiloj* = filo(j) kaj filino(j).

La sistemo de la nederivitaj kolorvortoj estas identa en Esperanto kaj la Germana: *schwarz* ‘nigra’, *weiß* ‘blanka’, *rot* ‘ruĝa’, *gelb* ‘flava’, *grün* ‘verda’, *blau* ‘blua’, *grau* ‘griza’, *braun* ‘bruna’. Angla-lingvanoj devas do lerni priskribi pink, eble per “intense rozkolora”.

2.3. La problemoj de la idiomaĵoj

Jam kiam oni atribuas vorton de la gepatra lingvo al vorto de fremda lingvo, oni ne povas atendi, ke eblas fari tion per unu-al-unu-rilato en formo de vortlistoj. La Germana vorto *Kinder* disbranĉiĝas en Esperanto al

Wortform *Kinder* muss im Esperanto als *gefiloj* bzw. *infanoj* unterschieden werden. Fortschrittlichere Lehrwerke des Esperanto führen neue Vokabeln daher im Text ein. Der Gebrauch legt die Bandbreite der Bedeutung fest. Das einsprachige Wörterbuch *Plena Ilustrita Vortaro* (SAT 2002) gibt zu jedem Lexem die verschiedenen Bedeutungsnuancen mit Zitaten an. Nur so kann man z.B. den richtigen metaphorischen Gebrauch feststellen: “Geht” im Esperanto ein Brief an den Empfänger oder läuft, fliegt oder springt er gar?

Noch problematischer ist eine internationale Idiomatik. Um Esperanto zu sprechen, muss man “international denken” lernen. Das heißt zum einen, sich in der Muttersprache bewusst zu werden, was idiomatisch ist, zum anderen, wie man es weltweit verständlich umschreiben könnte. Aus “Übertreiben” wird dann *troigi* ‘allzu-sehr-machen’ und aus einem Hooligan ein *tumultulo* ‘Tumult-Mensch’. Versteht das Gegenüber auch *tumulto* nicht, so kann man dieses wieder mit *bruulara malbonordo* ‘Durcheinander einer lärmenden Menschengruppe’ versuchen klar zu machen. Esperanto bietet dafür vielfältige, agglutinierende Wortbildungsmöglichkeiten.

Schlicht auswendig lernen muss man als Deutscher aber, dass der Grünschnabel im Esperanto ein *flavbekulo* ‘Gelbschnabel-(mensch)’ und ein Strohkopf ein *fojnkapulo* ‘Heukopf(mensch)’ ist. Das bietet Anlass zu Rückfragen, aus welcher Sprache diese Bildung stammt und was ihre Motivation ist. So lernt man über Esperanto viele interessante Einzelheiten aus anderen Sprachen dazu.

Über Bezeichnungen hinaus gibt es auch im Esperanto Redewendungen bis hin zu Sprichwörtern, aber nicht sehr ausgeprägt. Damit fällt eine der Hauptschwierigkeiten, z.B., Englisch in “patterns” zu lernen, weg: Kommunikativ bringt *I’ve run out of matches* keinen Vorteil gegenüber *I have no more matches*. Im Esperanto kann man dasselbe auf verschiedene Weisen sagen, ohne dass eine davon die einzig richtige ist: *Mi ne plu havas alumetojn.* / *Mi havas neniujn alumetojn.* / *Mankas al mi alumetojn.* / *Mi bezonas alumetojn.* / *Mi*

gefiloj kaj *infanoj*. Pli modernaj lernolibroj de Esperanto tial enkondukas novajn vortojn per teksto. La uzo fiksas la signifon. La unulingva vortaro *Plena Ilustrita Vortaro* (SAT 2002) indikas por ĉiu leksemo la diversajn signifonuancojn kun citaĵoj. Nur tiel oni povas ekzemple trovi la ĝustan metaforan uzon. Ĉu en Esperanto letero iras, kuras, flugas aŭ eĉ saltas al la ricevonto?

Eĉ pli komplika estas internacia esprimmaniero. Por paroli Esperanton, oni devas “pensi internacie”. Tio estas unue, ekkonscii, kio estas idiomaĵo en la gepatra lingvo, due, kiel formuli tion mondvaste komprenebla. El *Übertreiben* oni do formas *tro-ig-i* kaj el *Hooligan* iĝas *tumult-ul-o*. Se iu ankaŭ ne komprenas *tumulto*, oni povas provi, klarigi tiun ĉi vorton per la priskribo *bruulara malbonordo* (aŭ eĉ pli detale: ĥaoso de brunata homogrupa). Esperanto ofertas por tiaj priskriboj variajn, aglutinajn eblojn de vortkonstruado.

Simple parkerigi devas German-lingvano tamen, ke *Grünschnabel* en Esperanto estas *flavbekulo* kaj *Strohkopf* siavice *fojnkapulo*. Tio provokas redemandojn, el kiu lingvo estas tiu formo kaj el kiu motivo ĝi ekiĝis. Tiel oni kromlernas pere de Esperanto multajn interesajn faktojn ankaŭ el aliaj lingvoj.

Super la vortebeno havas Esperanto parolturnojn ĝis proverboj, tamen ne tiom multajn. Per tio oni evitas unu el la ĉefaj lernmalfaciloj, lerni idiomaĵojn. Ekzemple la Angla parolturno *I’ve run out of matches* ne komunikas pli ol *I have no more matches*. En Esperanto oni povas esprimi tion per diversaj manieroj, sen ke nur unu el ili estas la nura “ĝusta”: *Mi ne plu havas alumetojn.* / *Mi havas neniujn alumetojn.* / *Mankas al mi alumetojn.* / *Mi bezonas alumetojn.* ktp. Tio do ebligas estetikon, sen stereotipaj fiksaĵ

bezonas alumetojn. usw. Die Ästhetik ist damit gewahrt, abseits von stereotypen starren Redewendungen. Dennoch gibt es hier Grenzen des Erlaubten: **Mi ne alumeto* 'Ich nicht/nein Streichholz' würde verstanden, ist aber grammatisch falsch und nicht akzeptabel. Wer *alumeto* nicht weiß, kann einfach spontan *fajrigil-lignaĵeto* 'Feuer-machen-Hilfsmittel-Hölzchen' formen, erntet dann wohl ein Schmunzeln, wird aber ohne Mühe weltweit verstanden. Kritiker nennen diese polysynthetischen Sprachen nachempfundenen Bildungen "Silbenrätsel", aber man kann dasselbe nach Wunsch auch analytisch ausdrücken: *eta peco de ligno por fari fajron* 'kleines Stück Holz um Feuer zu machen'.

Die erste Sprichwörtersammlung stammt schon von Ludwig Lazarus Zamenhof (1974), dem Initiator des Esperanto, besteht aber zu meist aus Lehnübernahmen ethnischer Sprachen. Nur wenige Sprichwörter sind wirklich in *Esperantujo* verbreitet (Fiedler 1999).

3. Sprachliche Konventionen

3.1. Höflichkeit

Kulturbedingt sind sprachliche Konventionen, die über den reinen Informationsgehalt des Geäußerten hinausgehen. Hierzu gehören die Sprachmittel, um Höflichkeit auszudrücken. Dazu gibt es eine tempusunabhängige finite Verbform auf *-us*, mit der Wünschen und Wollen abgeschwächt werden kann: *Mi ŝatus...* 'Ich möchte...', aber auch kontextabhängig: 'Ich hätte gemocht...', 'Ich würde [demnächst] mögen...'. Ebenso: *Mi dezirus...* 'Ich würde [mir] wünschen...' usw.

3.2. Anredeformen

Abstand bzw. Nähe werden durch Anrede-, Gruß- und Abschiedsformeln signalisiert. Anredewendungen mit dem Kern *moŝto* 'Hoheit' werden im Alltag praktisch nicht benötigt. Formell ist *sinjoro* / *sinjorino* 'Herr / Frau', informell einfach die Anrede mit dem Vornamen. Die Anrede *gesinjoroj* '[Meine] Damen und Herren' wurde schon erwähnt. Duzen und Siezen durch

parolturnoj. Tamen por tio ekzistas limoj de la allasata varieco: *"*Mi ne alumeto*" estus komprenata, sed estas gramatike malĝusta kaj ne akceptebla. Kiu ne konas la vorton *alumeto*, povas spontane formi *fajrigil-lignaĵeto*, spertas tiam certe rideton, sed estas sen peno mondvaste komprenata. Kritikuloj nomas tiajn formojn, kiuj memorigas al tiujn de plursintezaj lingvoj, *silabo-enigmoj*, sed oni povas laŭdezire la saman diri ankaŭ kiel en analiza lingvo: *eta peco de ligno por fari fajron*.

La unuan kolekton de proverboj jam publikigis Ludwig Lazarus Zamenhof (1974), la iniciatinto de Esperanto, sed plejparte temas pri prunteprenoj el etnaj lingvoj. Nur malmultaj el ili estas vaste konataj (Fiedler 1999).

3. Lingvaj konvencioj

3.1 Ĝentileco

Kulturindikoj estas lingvaj konvencioj, kiuj signifas pli ol la laŭvorta informo de la lingvaĵo. Al tio apartenas la lingvaj rimedoj por esprimi ĝentilecon. Por tio ekzistas tempo-sendependa finitiva verbformo *-us*, per kiu oni povas mildigi dezirojn kaj volojn. *Mi ŝatus* ne nur aplikeblas en prezenco, sed ankaŭ en preterito kaj futuro. Same: *Mi dezirus* estas uzebla en ĉiuj tri temporilatoj.

3.2. Alparolaj formoj

Intimecon aŭ distancon signalas alparolaj, salutaj kaj adiaŭaj formuloj. La alparoloj kun la kerno *moŝto* en la ĉiutago apenaŭ plu estas bezonata. Formala alparolo estas *sinjoro* / *sinjorino*, neformala la simpla uzo de la persona nomo. La alparolo *gesinjoroj* estas tie ĉi jam prezentita. La diferecon inter ĉiuj kaj malĉiuj Zamenhof (1962: 76f) jam forigis en la frua historio de Esperanto. *Vi* estas nevarie

entsprechende Personalpronomen wurde schon von Zamenhof (1962: 76f). in der Anfangsphase des Esperanto abgeschafft. Vi steht einheitlich für 'du', 'Sie', aber auch für die 3. Person Plural 'ihr'. Die vorgesehene Form für *ci* 'du' kommt heute nur noch in besonderen Kontexten (Literatur) und dem Wort *cii* 'duzen' vor. Damit wollte Zamenhof die Gleichrangigkeit der Esperantosprechenden unterstreichen.

Wie sehr die muttersprachlichen Gewohnheiten auch auf das Esperanto einwirken, zeigt das Beispiel der Anrede *fraŭlino* 'Fräulein', die parallel zum Deutschen auch im Esperanto praktisch verschwunden ist. Die esperantoeigene Rückbildung *fraŭlo* 'Jungeselle' (man beachte das Autonomieprinzip!) wird aber als Bezeichnung weiterhin verwendet. Ebenso bewirkte der westliche Feminismus einen großen Druck auf die sexusinklusive Personenbezeichnungen (Fischer 2003) und Pronomina (Fischer 2002); ein Wandel ist dort noch im Gange.

3.3. Gruß- und Abschiedsformeln

Unter dem Einfluss des Internets, das den möglichen Gebrauch des Esperanto weltweit zur Alltäglichkeit machte, wandelten sich auch die Gruß- und Abschiedsformeln. Konventionell grüßt man schriftlich mit absteigender Formalität:

Altestimata sinjoro! 'Hochgeschätzter Herr!'

Tre estimata sinjoro! 'Sehr geschätzter Herr!'

Estimata sinjoro! 'Werter Herr!'

Kara sinjoro! 'Lieber Herr!'

Kara amiko! 'Lieber Freund!'

Kara ...! 'Lieber ...'

Saluton, ...! 'Einen Gruß, ...!'

Saluton! 'Einen Gruß!' / 'Hallo!'

(Die Pünktchen stehen für den Vornamen.)

Mündlich grüßt man formell mit der Tageszeit

Bonan matenon! 'Guten Morgen!' (bis 12:00)

Bonan tagon! 'Guten Tag!' (12:00 – 18:00)

Bonan vesperon! 'Guten Abend!' (ab 18:00)

und informell inzwischen nur noch mit

Saluton! 'Einen Gruß!' / 'Hallo'

Wie im Deutschen und einigen anderen

uzebla por formala kaj neformala alparolo, krome ankaŭ indiferece por la 2a personoj singulara kaj plurala. La origina signifo de *ci* aperas nuntempe ankoraŭ nur en specifaj kunteksto (literaturo) kaj en la vorto *cii*. Per tio Zamenhof volis substreki la samrangecon de la Esperantoparolantoj.

Kiom forte la kutimoj de la gepatra lingvo influas ankaŭ Esperanton, montras la ekzemplo de la alparolo *fraŭlino*, kiu paralele en la Germana kaj en Esperanto preskaŭ tute malaperis. La Esperanto-specifa reduktita vortformo *fraŭlo* (frukto de la principo de aŭtonomio) estas tamen pluuzata. Same la okcidenta feminismo kaŭzis sufiĉan premon kontraŭ la seks-inkluzivaj person-indikaj vortoj (Fischer 2003) kaj lpersonaj pronomoj (Fischer 2002). Tie la lingvoŝanĝiĝo ankoraŭ daŭras.

3.3. Salutaj kaj adiaŭaj formuloj

Sub la influo de la Interreto, kiu igis la eblan uzon de Esperanto mondvaste ĉiutagaĵo, ŝanĝiĝis ankaŭ la salut- kaj adiaŭ-formuloj. Tradicie la skribaj salutformuloj estis jenaj, kun ordo de malkreskanta formaleco:

Altestimata sinjoro!

Tre estimata sinjoro!

Estimata sinjoro!

Kara sinjoro!

Kara amiko!

Kara ...!

Saluton, ...!

Saluton!

(Punktetoj indikas la personan nomon.)

Buŝe oni formale salutas laŭtempe:

Bonan matenon! (ĝis la 12a horo)

Bonan tagon! (post la 12a ĝis la 18a)

Bonan vesperon! (post la 18a horo)

kaj neformale intertempe sole per

Saluton!

Kiel en la Germana kaj kelkaj aliaj

Ethnosprachen schleift sich die Formalität auch im Esperanto ab, aus Sorge, zu großen Abstand zu signalisieren, was besonders den Esperantosprechenden, die eine große Gemeinschaft sein wollen, widerstrebt. Es ist fast abzusehen, dass bald nur noch *Saluton!* übrig bleibt, besonders im Internet. Die wirklich spannende Frage ist, ob sich dann wie in Ethnosprachen nach einiger Zeit neue formelle Anreden herausbilden.

Ähnlich verzichtet man bei den mündlichen Abschiedsformeln inzwischen auf allen höflichen Aufwand und lässt es bei einem einheitlichen *Ĝis revido!* 'Auf Wiedersehen!' (bzw. *Ĝis reaŭdo!* 'Auf Wiederhören!' am Telefon). Aus der bereits häufigen Abkürzung *Ĝis!* wird inzwischen wiederum das Verb *ĝisi* 'Abschied nehmen' abgeleitet.

Bei Briefen und auch bei Netzpost kann man die Abschiedsformeln noch breit variieren, von
Kun altestimataj salutoj 'Mit hochschätzenden Grüßen' u.ä. bis
Multajn salutojn 'Viele Grüße',
Kore salutante 'Herzlich grüßend',
und viele weitere Möglichkeiten.

3.4. Sonstige Formeln des sprachlichen Umgangs

In vielen europäischen Sprachen erkundigt man sich unmittelbar nach der Grußanrede nach dem Befinden. So auch im Esperanto: *Kiel vi fartas?* 'Wie geht es dir/Ihnen/euch?' Gewöhnlich antwortet man unabhängig vom Wahrheitsgehalt *Dankon, bone!* 'Danke, gut!', aber bei Bekannten darf man auch sagen, dass es einem nicht gut geht. Die Frage ist noch nicht zur inhaltslosen Floskel erstarrt.

Wichtig ist es zu wissen, wie man um Entschuldigung bittet, seltener formell ausführlich *Mi petas vian pardonon!* 'Ich bitte um Ihre Verzeihung!', meist einfach *Pardonu (min)!* 'Entschuldige / Entschuldigen Sie (mich)!' oder *Pardonon!* 'Verzeihung!'. Die einfachen Formen dienen auch dazu, lediglich jemanden auf sich aufmerksam zu machen, wie im Deutschen. Abwei-

etnolingvoj la formaleco pli kaj pli reduktiĝas en Esperanto, pro zorgo, signali troan distancon, kio precipe malplaĉas al la Esperanto-parolantoj, kiuj volas esti granda komunumo. Oni povas baldaŭ atendi, ke restos nur ankoraŭ *Saluton!*, precipe en la reto. La vere interesa demando tamen estas, ĉu kiel en etnolingvoj post certa tempo aperos novaj formalaj alparoloj.

Simile oni dum buŝa adiaŭado intertempe rezignas ĉian ĝentilan streĉon kaj restas indiferente ĉe unuforma *Ĝis revido!* (aŭ *Ĝis reaŭdo!* telefonante). Oftas jam la tute leĝera mallongigo *Ĝis!*, el kiu siavice oni intertempe derivas la verbon *ĝisi* (= diri *Ĝis revido!*).

En paperaj kaj ankaŭ en retaj leteroj ankoraŭ eblas vasta gamo da adiaŭaj formuloj, de
Kun altestimataj salutoj
ĝis
Kore salutante
kaj multaj pliaj ebloj.

3.4. Ceteraj formuloj de lingva intertrakto

En multaj Eŭropaj lingvoj oni tuj post la saluto demandas pri la farto. Tiel ankaŭ en Esperanto: *Kiel vi fartas?* Kutime oni sendepende de la vereco respondas: *Dankon, bone!*, sed se oni parolas kun konato, oni rajtas ankaŭ konfesi, ke oni malbonfartas. La demando ankoraŭ ne rigidiĝis al senenhava formulo.

Gravas scii, kiel oni pardonpetu, malpli ofte formale kaj detale per *Mi petas vian pardonon!* Plej ofte oni simple diras *Pardonu!* aŭ *Pardonon!* Tiuj simplaj formoj ankaŭ servas por tio, ke oni petas la atenton de iu nekonato surstrate, same kiel en la Germana. Malsama estas la rezistemo de Esperanto kontraŭ Anglismoj: Ke iam ekzemple *Sorry!* forigos la kutimajn

chend vom Deutschen haben aber Neologismen in Form von Anglizismen (etwa *Sorry!*) keine Chance, die alteingesessenen Formen zu verdrängen.

3.5. Mittel der Dialogsteuerung

Wie in Ethnosprachen stehen auch im Esperanto für die Dialogsteuerung zahlreiche sprachliche Signale zur Verfügung.

- Rückfrage: *Kion (vi diris)?* 'Was (sagst du)?' oder einfach *Ĉu?* 'Wie bitte?', wörtlich einfach: 'Ob?' u.a.

- Unterbrechung: *Momenton! Pardonon, ke mi interrompas.* 'Augenblick! Entschuldigung, dass ich unterbreche.'

- Themenangabe: Entweder implizit durch Topikalisierung (bei der freien Wortstellung im Esperanto keine Schwierigkeit) oder explizit etwa durch: *Se paroli pri...* 'Apropos', wörtlich: 'Wenn [wir] über... sprechen [wollen]'

- Beenden der Konversation: Z.B. *Tiom por hodiaŭ* 'So viel für heute' (schriftlich), *Nu, bone, sufiĉu* 'Nun gut, das soll [mal] reichen' (mündlich) u.a.

4. Interkulturelle Kompetenz

Die vorstehend beschriebenen sprachlichen Konventionen im Esperanto sind natürlich keineswegs neutral in Bezug auf die Kulturen der Welt. Sie entstammen zum Großteil den Gepflogenheiten europäischer Völker, mit teils esperantoeigenen Ableitungen, und müssen in ihrem angemessenen Gebrauch beim Erwerb des Esperanto mitgelernt werden. Damit ist bereits nachgewiesen, dass Esperanto nicht nur ein steriles, inhaltsorientiertes Sprachsystem darstellt, sondern Ausdruck der Kultur seiner Sprechergemeinschaft. Zu dem gemeinsamen Wissen gehört die kulturelle Regel: "Je weiter die Ethnokultur des Gesprächspartners von der meinen entfernt ist, desto geringer ist unser gemeinsames Weltwissen und die Übereinstimmung unserer kulturellen Gepflogenheiten."

Das hat zur Folge, dass man seine Ausdrucksweise im Esperanto in vieler Hinsicht anpasst: Um klarer zu sein, werden die Satzstrukturen einfacher, analytischer. Es

formulojn de pardonpeto, estas en Esperantujo ne imagebla.

3.5. Rimedoj stiri dialogon

Kiel etnaj lingvoj ankaŭ Esperanto disponigas multajn lingvajn rimedojn por stiri dialogon.

- Redemando: *Kion (vi diris)?* aŭ simple: *Ĉu?* ktp.

- Interrompo: *Momenton! Pardonu, ke mi interrompas.*

- Indiko de temo: Tio okazas unue nerekte per tio, ke oni metas la frazoparton, kiu enhavas la temon, al la komenco de la frazo, malpli ofte al la fino. (topikigo); neniuj problemoj en Esperanto. Due oni povas rekte indiki la temon per enkondukanta formulo *Se [ni volas] paroli pri ...*

- Finado de konversacio: Por rekte signali la finon de la aktuala dialogo, oni povas uzi ekzemple skribe: *Tiom por hodiaŭ!* kaj buŝe: *Nu, bone, sufiĉu!*

4. Interkultura kompetenteco

La supre priskribitaj lingvaj konvencioj en Esperanto kompreneble tute ne estas neŭtralaj rilate la kulturojn de la mondo. Ili devenas plejparte el la kutimoj de Eŭropaj popoloj, parte kun Esperantaj derivaĵoj, kaj ilia konforma uzo devas esti kunlernata dum la akiro de Esperanto. Per tio jam estas pruvite, ke Esperanto estas ne nur sterila, enhavotransportanta lingva sistemo, sed esprimilo de la kulturo de ĝia lingvokomunumo. Al la komuna scio apartenas la kultura regulo: "Ju pli fora estas la etna kulturo de mia parolpartnero al mia propra, des malpli ampleksa estas nia komuna 'scio pri la mondo' kaj la grado de identeco de niaj kulturaj trajtoj."

El tio sekvas, ke oni adaptas sian Esperantan esprimmanieron multtrilate: Por esti pli klaraj, la frazostrukturetoj iĝas pli simplaj kaj analizaj. Oni esprimas ĉion pli eksplicite, sed ornamente

wird mehr explizit ausgedrückt, aber in mehr Höflichkeit verpackt, wobei man sich bemüht, Tabuthemen des Gegenübers zu vermeiden und eventuelle Verhaltensprobleme zu erörtern. Der konstante indirekte Hinweis durch die gemeinsam verwendete internationale Sprache hilft beiden Gesprächspartnern, die Reaktionen und Ausdrucksweisen des anderen nicht so zu bewerten wie in der muttersprachlichen Umgebung. Eine ethnische Sprache, die immer ihre eigene Kultur spiegelt, kann bei ihrer Verwendung als internationale Sprache diese Rolle nicht leisten.

4.1. Gastgeber und fremder Gast

Als Beispiel diene ein sehr häufiges Szenario aus der Esperantowelt, dass Gäste aus einem weit entfernten Land bei einem deutschen Gastgeber unterkommen. Wen darf man zusammen in einem Zimmer unterbringen? Wie kommt ein Kompliment an und welches? Wie weise ich die Gäste dezent in die Handhabung der Toilette ein? Welche ungeschriebenen Gesetze gibt es in meinem Haus (es sind mehr, als man denkt)?

Umgekehrt fragt man sich als Gast: Welche und was für Geschenke bringe ich mit? Welche Räume darf ich betreten? Darf ich mich selbst aus dem Kühlschrank bedienen? Darf ich Wünsche äußern? usw.

Diese und andere Probleme tauchen in jeder interkulturellen Begegnung auf. Dient als Verständigungssprache Esperanto, hat das den Vorteil, dass man mit einem leicht handhabbaren und flexiblen sprachlichen Mittel eventuelle Probleme explizit ansprechen kann, ohne an die Konventionen einer der beteiligten Ethnosprachen gebunden zu sein. Esperanto selbst ist mit der Geisteshaltung allgemeiner Toleranz und Akzeptanz des Fremden als Gleichwertiges verbunden. Dieses Bewusstsein hilft über manche Fettnäpfchen hinweg.

Die Folge ist, dass der Esperanto-Gastgeber ungeniert die Gäste einweisen darf. Etwa mit Hinweisen wie: "Wenn ich Sie frage, ob Sie etwas möchten, sagen Sie rundheraus 'ja' oder 'nein'. Sonst bekommen Sie das, was

per pli granda ĝentileco, dum kio oni klopodas, eviti tabuajn temojn de la partnero kaj paroligi pri eventualaj miskomprenablaj kondutoj. La konstanta nereakta atentigo per la internacia lingvo praktikata komune helpas al ambaŭ partneroj, ne prijuĝi la parol- kaj esprim-manierojn de la alia kiel en la gepatralingva ĉirkaŭo. Etna lingvo, kiu ĉiam spegulas sian propran kulturon, ne povas servi en tiu rolo dum ĝia uzo kiel internacia lingvo.

4.1. Gastiganto kaj fremda gasto

Kiel ekzemplo servu tre ofta scenaro el Esperantujo, nome ke gastoj el tre fora lando gastas ĉe Germana gastiganto. Kiujn oni tiam rajtas dormigi en komuna ĉambro? Kiel plaĉas en tiu kulturo komplimento kaj kia? Kiel mi informu la gastojn dece, kiel utiligi la necesojn? Kiuj neformulitaj reguloj ekzistas en mia domo (estas kutime pli multaj ol oni supozas)?

Inverse la gasto demandas sin: Kiujn kaj kiajn donacojn mi kunportu? Kiujn ĉambrojn mi rajtas eniri? Ĉu mi rajtas mem servi min el la fridujo? Ĉu mi rajtas rekte deziri ion? ktp.

Tiuj kaj aliaj problemoj aperas kadre de ĉiu interkultura renkonto. Se Esperanto servas kiel komunikada lingvo, tiam estas la avantaĝo, ke oni per facile majstrebla kaj fleksiĝema lingvo povas rekte paroligi pri eventualaj problemoj, sen esti katenita al la konvencioj de unu el la involvitaj etnaj lingvoj. Esperanto mem estas ligita al la sinteno de ĝeneralaj toleremo kaj akceptemo de ĉio fremda. Tiu ĉi konscio helpas, kiam oni pekis kontraŭ lokaj kutimoj.

Sekve la Esperanto-gastiganto rajtas senĝene instrukcii la gastojn. Ekzemple per atentigo: "Se mi demandas vin, ĉu vi ŝatus ricevi ion, diru rekte 'jes' aŭ 'ne'. Nome, se vi unue pro ĝentileco rifuzas ion, vi fakte ne ricevos ĝin."

Sie zunächst aus Höflichkeit ablehnen, ktp. tatsächlich nicht.” usw.

4.2. Ausdrucksmittel für Emotionen

Emotionale Äußerungen sind ein weiteres Feld der Kommunikation, das über bloße Inhalte hinausgeht. Sowohl für Liebesgeflüster als auch für Schimpfen und Streiten stellt Esperanto genügend viel Sprachmaterial zur Verfügung. In einem verbreiteten Sprachführer wird man gleich mit dem Wortfeld des Flirtens vertraut gemacht, während für Liebesgeflüster natürlich in der Esperantopoesie Belege zu suchen sind. Für Kosenamen stehen gleich zwei Suffixe, *-ĉj-* für Männer und *-nj-* für Frauen, bereit. Aber in der “Sprache des Friedens”, wie Esperanto gern apostrophiert wird, kann es sehr unfriedlich zugehen. Dafür gibt es Schimpfwörter und Flüche. Die Anrede “Sinjoro!” ohne Hinzufügung gilt als “eisige Höflichkeit”; *fiulo* ‘Schuft’, *idioto* ‘Idiot’ u.a. lassen hingegen keine Auslegungszweifel zu.

4.3. Pragmatik

Unter “Pragmatik” seien hier alle sprachlichen Ausdrucksweisen subsumiert, die nicht wörtlich verstanden werden dürfen. Auf Wortebene begegnet man da den Euphemismen. Diese sind im Esperanto selten, da man um der Klarheit willen lieber eindeutige Begriffe wählt und keine ethnischen Tabus zu beachten sind. Man muss also nicht den Gast nach dem Empfang fragen, ob er sich “die Hände waschen” will, sondern darf rundheraus sagen: *Ĉu vi ŝatus iri al la necesejo?* ‘Möchten Sie auf die Toilette?’, und der Gast dürfte antworten: *Pisejo sufiĉus*. ‘Ein Pissortäte es.’ Aber gerade *necesejo* ‘Ort des Notwendigen’ ist natürlich ein Euphemismus, einer der seltenen.

Wesentlich problematischer sind pragmatische Ausdrucksweisen, insbesondere Ironie und Sarkasmus. Auch hier gilt: Je weiter die Kultur meines Gegenübers von der meinen entfernt ist, desto eher muss ich davon ausgehen, dass er in dem von mir Geäußerten nicht zwischen den Zeilen zu lesen weiß. Sicher gibt es einige Stilmittel, die inter-

4.2. Kiel esprimi emociojn

Esprimoj de emocioj estas vasta kampo de komunikado, kiu transiras la nuran enhavon. Kaj por amflustrado, kaj por sakrado kaj kverelado, Esperanto disponigas sufiĉe multajn lingvajn rimedojn. En vaste konata lingvoenkondukilo oni tuj konatiĝas kun la kampo de flirtado, dum oni por amflustrado kompreneble trovas pruvojn en la Esperantopoezio. Por karesnomoj eĉ ekzistas du sufiksoj, *-ĉj-* por viroj kaj *-nj-* por virinoj. Sed en la “lingvo de la paco”, kiel oni volonte nomas Esperanton, povas ankaŭ regi malpaco. Por tio ekzistas skoldo- kaj sakrovortoj. Alparolo “Sinjoro!” sen aldono servas por “akra ĝentileco”; pri la signifo de *fiulo* kaj *idioto* certe ne estas duboj.

4.3. Pragmatiko

“Pragmatiko” ampleksu tie ĉi ĉiujn esprimmanierojn, kiujn oni ne komprenu laŭvorte. Se temas pri vortoj, tiam eufemismoj estas ekzemplo. Ili ne tro oftas en Esperanto, ĉar oni pro pli alta klareco preferas senambiguajn vortojn kaj ĉar etnokulturaj tabuoj ne atendendaj. Tiel oni ne bezonas demandi la gasto post la akcepto, ĉu tiu volas “lavi la manojn”, sed rajtas senĝene rekte demandi: *Ĉu vi ŝatus iri al la necesejo?*, kaj la gasto rajtus respondi: *Pisejo sufiĉus*. Sed ĝuste *necesejo* (loko de la neceso) kompreneble estas eufemismo, unu el la malmultaj.

Pli komplikaj estas pragmatikaj esprimmanieroj, precipe ironio kaj sarkasmo. Ankaŭ ĉi-teme validas: Ju pli la kulturo de mia partnero estas malsimila al mia, des pli mi devas esti certa, ke tiu ne scias kompreni la kunnotaciojn. Kompreneble ekzistas kelkaj stil-elementoj, kiuj internacie vaste estas komprenataj, ekzemple la groteska troigo por

national weitgehend verstanden werden, etwa die groteske Übertreibung, um das Gegenteil des Gesagten zu signalisieren. Im Allgemeinen muss man aber sehr vorsichtig sein und davon ausgehen, dass jede Botschaft wörtlich verstanden wird. Als Rezipient empfiehlt es sich zurückzufragen.

Dasselbe gilt für scherzhaft gemeinte Mitteilungen. Man sollte dann lieber *Pardonu, tio kompreneble estis ŝerco*. 'Entschuldigung, das war natürlich ein Scherz.' hinzufügen. Zur interkulturellen Kompetenz gehört aber auch die Erfahrung, dass verschiedene Kulturen über ganz andere Dinge lachen als wir selbst; die Vorstellung von Humor ist nicht international.

Als Lösung, Pragmatisches nicht missverständlich zu lassen, bleibt allein, im Zweifelsfall metasprachlich mitzuteilen, wie das Geäußerte zu werten ist. Z.B. durch eine vorangeschickte Warnung: *Mi nun troigos...* 'Ich werde jetzt übertreiben...'

4.4. Metaphern, Ellipsen und Vagheit

Jede Sprache benutzt Metaphern, um den Wortschatz nicht explodieren zu lassen. Um sie zu verstehen, braucht man wieder gemeinsames Weltwissen. Ellipsen hingegen dienen der Kürze: Man lässt alles weg, was selbstverständlich ist, aber gerade das Selbstverständliche ist wiederum nicht weltweit dasselbe. Auch die Vagheit, eine bewusst ungenaue Ausdrucksweise, dient der sprachlichen Ökonomie. Eine ideale Plansprache kann sich auf die gegensätzlichen Anforderungen der Klarheit, andererseits der gebotenen Kürze flexibel einstellen. Esperanto ist dazu in der Lage, zum einen durch genügend tief gestaffelte Begriffshierarchien, zum anderen durch die vielfältigen Möglichkeiten der detaillierten Formulierung.

Selten gibt es da aus der Grammatik Beschränkungen, etwa durch die Regel: "Das Subjekt im Satz muss genannt werden, auch wenn es mit dem des vorherigen Satzes übereinstimmt."

Zum Erwerb der kommunikativen Kompe-

signali la kontraŭon de la diritaĵo. Ĝenerale oni devas tamen tre atentu kaj supozu, ke ĉiu komunikaĵo estos laŭvorte komprenata. Por aŭskultanto rekomendindas redemandi.

La sama validas por ŝercaj komunikoj. Oni tiam pli bone je la fino aldonu: *Pardonu, tio kompreneble estis ŝerco*. Al interkultura kompetenteco apartenas ankaŭ la sperto, ke malsamkulturanaj ridas pri tute aliaj aferoj ol ni mem; la imago pri tio, kio estas humura, ne estas internacia.

Restas kiel solvo por eviti miskomprenojn de pramatikaĵoj, en kazo de dubo informi, kiel oni prijuĝu la komunikaĵon. Ekzemple per enkonduka averto: *Mi nun troigos...*

4.4. Mateforoj, elipsoj kaj neklareco

Ĉiu lingvo uzas metaforojn por ne eksplodigi la vortaron. Por kompreni metaforojn, oni denove bezonas komunan "scion pri la mondo". Per elipsoj oni tamen celas ŝpari vortojn: Oni ellasas ĉion memkompreneblan, sed ĝuste la memkomprenebla ne estas mondvaste la sama. Ankaŭ intenca neklareco servas por lingva ekonomio. Ideala planlingvo povas fleksiĝeme adapti sin la kontraŭaj postuloj de klareco kaj aliflanke de la necesa koncizeco. Esperanto kapablas al tio, unuflanke per sufiĉe multaj hierarkiaj nocióniveletoj, aliflanke per la multegaj ebloj de detala formulado.

Malofte la gramatiko tie metas limojn, ekzemple per la regulo: "La subjekto de frazo devas esti nomata, eĉ se ĝi identas kun tiu de la antaŭa frazo."

Al la akiro de la komunikada kompetenteco

tenz im Esperanto gehört auch bei diesem Thema wiederum, dass man lernen muss, das Weltwissen seines Gesprächspartners einzuschätzen und danach die Auswahl der Metaphern, Art und Umfang von Ellipsen und den Grad der Vagheit festzulegen. Man muss zugeben, dass man das in keinem Lehrbuch explizit findet. Entsprechende Erfahrungen erwirbt man sich nur durch die Praxis, indem man aus kleinen interkulturellen Pannen und Missverständnissen lernt.

5. *Esperantujo* – kein kulturelles Niemandsland

Obwohl die Mitglieder der Esperanto-Sprechergemeinschaft immer unter dem Einfluss ihrer jeweiligen Muttersprache stehen und damit insgesamt auch den Sprachwandel im Esperanto beeinflussen, gibt es sprachliche und soziale Phänomene in *Esperantujo*, die man als Indikatoren einer eigenen Kultur deuten kann.

Dabei ist es abwegig, nach einer eigenständigen Architektur oder sonstiger Sachkultur zu suchen. Bei einem sprachlichen Kulturkatalysator wie Esperanto geht es selbstverständlich um den geistigen Bereich. Die Esperantosprechergemeinschaft als differenzierte soziale Bewegung hat inzwischen eine 120-jährige Geschichte. Das hat zur Folge, dass es eigenständige Facetten von Wissen aus dieser im weltweiten Maßstab gesehen kleinen Esperanto-Welt gibt.

5.1. Esperanto-eigene Bezeichnungen

Es gibt im Esperanto Metaphern, die niemand außer kundigen Esperantofreunden versteht, z.B. das Eponym *kabei* ‘nach vielem Engagement urplötzlich die organisierte Esperantobewegung verlassen’, benannt nach Kazimierz Bein, Pseudonym Kabe, einem Aktivisten der frühen Periode vor dem 1. Weltkrieg.

Hierhin gehört die Anrede *samideano* ‘Anhänger der gleichen Idee’, die daran erinnert, dass man nicht nur eine gemeinsame Sprache, sondern auch ein gemeinsames Ziel

apartenas ankaŭ ĉi-teme, ke oni devas lerni, ĝuste pritaksi la “scion pri la mondo” de sia partnero kaj depende de tio fiksi la uzeblajn metaforojn, la specon kaj la nombron de elipsoj kaj la gradon de neklareco. Oni devas konfesi, ke tio ĉio ne troveblas en lernolibro. Tiajn spertojn oni akiras nur per la praktiko, lernante el malgrandaj interkulturaj paneoj kaj miskomprenoj.

5. *Esperantujo* – ne kultura neniejo

Kvankam la anoj de la Esperanta lingvokomunumo ĉiam estas sub influo de sia unuopa gepatra lingvo kaj tiel entute ankaŭ influu la lingvoŝanĝiĝon en Esperanto, ekzistas lingvaj kaj sociaj fenomenoj en *Esperantujo*, kiujn oni povas komprenigi kiel indikilojn de propra kulturo.

Tiuteme estas absurde, serĉi apartan arkitekturon aŭ aliajn kulturajn objektojn. Lingva katalizilo kiel Esperanto kompreneble efikas en la spirita sfero. La Esperanta lingvokomunumo kiel diversspeca socia movado retrorigardas intertempe al 120-jara historio. El tio sekvas, ke ekzistas aŭtonomaj facetoj de scio en tiu mondscale prijuĝite malgranda Esperanto-mondo.

5.1. Propraj nocioj en Esperanto

Ekzistas en Esperanto metaforoj, kiujn neniu komprenas escepte de spertaj Esperantistoj, ekzemple la eponimo *kabei* (= post multjara aktivado subite forlasi la Esperantomovadon), nomita laŭ Kzmierz Bein, pseŭdonimo Kabe, aktivulo de la frua periodo antaŭ la 1a mondmilito.

Ĉi-loke estu menciita ankaŭ la alparolo *samideano*, kiu memorigas, ke du Esperantistoj havas ne nur komunan lingvon, sed ankaŭ komunan celon: disvastigi

verfolgt: Esperanto zu verbreiten und damit zur weltweiten Verständigung, und zwar nicht nur der sprachlichen, beizutragen. Von der grünen Esperanto-Fahne her nennen sich die Esperantosprechenden auch wohl *verduloj* ‘Grüne’; allgemein dient der Wortstamm *verd-* ‘grün’ als Metonymie für *Esperant-*. Die *denaskuloj* (wörtlich: Von-Geburt-Menschen), die als Kind mit Esperanto Aufgewachsenen, wurden schon erwähnt. In Gegenwart anderer eine diesen unverständliche Ethnosprache verwenden, heißt *krokodili* und ist verpönt. Wer aber allzu streng auf den sprachlichen Ehrenkodex achtet, gilt als *ĝisosta verdulo* ‘ein Grüner bis auf die Knochen’ und ein Übereifriger wird *ardulo* ‘Glühender’ genannt. So gibt eine Reihe von Bezeichnungen, die sich demjenigen nicht erschließen, der nur das Sprachsystem lernt, ohne sich um die “Landeskunde” von Esperantoland zu bemühen.

5.2. Soziale Besonderheiten

Die Esperanto-Sprechergemeinschaft ist gelegentlich auf ihre sozialen Besonderheiten gegenüber anderen Bevölkerungsgruppen überprüft worden (Stocker 1996). Man kann zusammenfassend sagen, dass Esperantosprechende überwiegend toleranter und offener sind, trotz einer Neigung, an Gewohntem festzuhalten, oft mit religiöser Bindung.

Ein wichtige soziale Komponente ist auch die viel beschworene weltanschauliche und politische Neutralität, mit Ausnahme der Sprachpolitik natürlich. Gerade Esperantofreunde sind oft in anderen Gemeinschaften mit völlig verschiedenen Weltanschauungen verwurzelt. Man trifft sich im Universala Esperanto-Asocio (UEA) ‘Welt-Esperanto-Bund’, der größten, bürgerlichen Esperantogesellschaft, gerade noch auf dem gemeinsamen Boden der Menschenrechte (wobei das Recht auf Ausübung der Muttersprache besonders betont wird) und der Demokratie. Alles Darüberhinausgehende wird in den privaten Bereich bzw. in die nicht neutralen Esperanto-Fachverbände und -Organisationen verwiesen. Zur Zeit des Kalten Krieges ergaben sich daraus wesentliche Spannungen, doch die Risse ließen sich bis zur politischen

Esperanton kaj tiel kontribui al mondvasta interkompreno, kaj ne nur al la lingva. Pro la verda flago de Esperanto la Esperanto-parolantoj nomas sin ankaŭ *verduloj*; ĝenerale servas la vortradiko *verd-* kiel metonimio por *Esperant-*. La *denaskuloj*, alia Esperanto-tipa esprimo, estas tie ĉi jam menciitaj. Se oni parolas etnolingvon dum ĉeesto de aliaj, kiuj ne komprenas tiun, tiam oni *krokodilas*, kio estas malŝatata. Kiu tamen tro rigore atentis la regulojn de lingva deco, estas negative pritaksata per *ĝisosta verdulo*, kaj kiu tro entuziasme agadas, ricevas la kromnomon *ardulo*. Tiel ekzistas vico de nocioj, kiuj restas nekompreneblaj por ĉiu, lernas nur la lingvan sistemon, sen atenti la “landan etnologion” de Esperantujo.

5.2. Sociaj specifajoj

La Esperanta lingvokomunumo foje estis esplorate rilate sociajn specifajojn kompare kun aliaj homogrupoj (Stocker 1996). Resume oni povas diri, ke Esperantistoj grandparte estas pli toleremaj kaj malfermaj, malgraŭ la inklino, konservi tradiciojn, ofte kun hejmece en religio.

Grava socia komponanto estas ankaŭ la ofte emfazita mondpercepta kaj politika neŭtraleco, escepte de la lingvopolitiko kompreneble. Guste Esperantistoj ofte hejmas ankaŭ en aliaj komunumoj kun tute diversaj mondperceptoj. Oni kunvenas komune en Universala Esperanto-Asocio (UEA), la plej granda, burĝa Esperanto-organizo, kun ne multe pli da interkonsento ol la homaj rajtoj (el kiuj elstarigata estas la rajto je uzo de la propra gepatra lingvo) kaj la demokratio. Ĉio, kio transiras tion, estas pludonata al la privata sfero aŭ al la neneŭtralaj fakaj, religiaj kaj politikaj organizoj de la Esperanto-movado. Dum la tempo de la Malvarma Milito el tio rezultis rimarkeblaj kvereloj, sed ĝis la politikaj ŝanĝoj la abismoj estis ĉiam sukcese transpontataj. UEA ne disfalis.

Wende immer wieder kicken. Der Welt-Esperantobund zerfiel nicht.

Soziolinguistisch fällt auf, dass das Bewusstsein des eigenen Sprachgebrauchs unter den Esperantosprechenden wesentlich höher ist als in ethnosprachlichen Gemeinschaften. Der Drang, sich systemkonform und korrekt auszudrücken, ist weit verbreitet. Den meisten Esperantosprechern ist bewusst, dass sich sonst in ihrer über die ganze Welt verstreuten Gemeinschaft weltregionale Dialekte ausbilden würden, was die gemeinsame Identität gefährden würde.

5.3. Innere fachliche und soziale Strömungen

Im Laufe der Zeit haben einige innere Diskurse in der Geschichte der Bewegung ihre dauerhaften Spuren hinterlassen. Einige sind sprachwissenschaftlicher Art, so der Neologismen-Streit (Soll der Wortschatz durch neue Wortwurzeln oder eher durch Kombination bekannter erweitert werden?) und die Kontroverse der Tempisten und Aspektisten (Geben die Partizipien nur Zeitverhältnisse oder zuweilen auch Aspekte an?). Nach Karel Pič, einem tschechischen Esperanto-Literaten, ist die Stilrichtung *pičismo* 'extremer Neologismus' benannt.

Auf eine soziale Strömung verweist die Bezeichnung *raŭmisto*, Anhänger der Idee, Esperanto einfach zu verwenden, ohne jede sprachpolitische Absicht, nach einem Manifest aus dem Jahre 1980 der Welt-Esperantojugend, anlässlich eines Kongresses in der finnischen Stadt Rauma. Ihm gegenübergestellt wird der *finvenkisto*, der sprachpolitisch Aktive, der sich auf allen Ebenen für die Verbreitung des Esperanto einsetzt, bis zum 'endgültigen Durchbruch', wie man *finna venko* am besten übersetzt. Die wörtliche Bedeutung 'Endsieg' würde im deutschen Sprachraum falsche Assoziationen hervorrufen.

5.4. Identitätsstiftende Wirkung

Die identitätsstiftende Wirkung des Esperanto, die man einer Plansprache gar

Sociolingvike okulfrapas, ke la konscio pri la propra lingvouzo inter la Esperanto-parolantoj rimarkeble estas pli alta ol en etnolingvaj komunumoj. La psika premo, paroli konforme kaj ĝuste, estas tre disvastigita. La plej multaj Esperanto-parolantoj scias, ke alikaze ekiĝus dialektoj en sia komunumo disigita tra la tuta mondo, kio endanĝerigus la komunan identecon.

5.3 Internaj fakaj kaj sociaj tendencoj

Dum la pasinta tempo kelkaj internaj diskutoj postlasis siajn spurojn en la historio de la movado. Iuj estas pri lingvosciencaj temoj, ekzemple pri la neologismoj (Ĉu la Esperanto-vortaro estu pligrandigata per novaj radikoj aŭ prefere per novaj kunmetaĵoj?) kaj la disputo inter la tempistoj kaj aspektistoj (Ĉu la participoj indikas sole temporilatojn aŭ ĉu foje ankaŭ aspektojn?). Laŭ Karel Pič, ĉeĥa Esperanto-poeto, oni nomis la stil-tendencon de abundaj neologismoj *pičismo*.

Al socia tendenco referencas la nocio *raŭmisto*, anoj de ideo, simple praktiki Esperanton, sen lingvopolitika aktivado. La nomo devenas de manifesto de Raŭmo el la jaro 1980, okaze de mondkongreso de Tutmonda Esperanto-Junularo en la Finna urbo Rauma. Kontraŭe finvenkisto estas lingvopolitika aktivulo, kiu celas sur ĉiuj niveloj la disvastigon de Esperanto ĝis la *finna venko*. Alternativa formulado estas *finna sukceso* por eviti la malbonan asociaĵon, kiujn vekas la esprimo *finna venko* en la Germana lingvo.

5.4. Identecoveka efiko

La identecoveka efiko de Esperanto, tute ne atendenda de planlingvo, estas surprize forta.

nicht zutrauen würde, ist überraschend stark. Man fühlt sich verbunden durch die *interna ideo* 'interne Idee', wieder ein Ausdruck, dessen Bedeutung sich nur den Eingeweihten erschließt. Dieses besondere Gemeinschaftsgefühl der Esperantosprechenden hat historisch wohl entscheidend zum Überleben der Sprache beigetragen und zieht bis heute immer wieder neue Adepten an.

Zamenhof sah Esperanto darüber hinaus nur als sprachliches Vehikel einer neuen, alle Nationen und Religionen überkuppelnden Weltanschauung, die er *homaranismo* 'Weltanschauung, Mitglied der Menschheit zu sein' nannte. Diese Vision bewies nicht dieselbe Zündkraft wie die von ihm vorgestellte Plansprache, aber in der *interna ideo*, in der die Sehnsucht der Menschen nach Frieden, Einigkeit und Gleichberechtigung zum Ausdruck kommt, bleibt ein Abglanz des Homaranismus bestehen, unabhängig von der privaten Weltanschauung des einzelnen Esperantofreundes.

6. Resümee

In wenigen Strichen wurde hier das Bild einer Plansprache gezeichnet, die weit über das hinausgeht, was man ein Sprachsystem nennt. Neben vielen Eigenschaften, von denen der Außenstehende glaubt, dass sie auf ethnische Sprachen beschränkt seien, hat sich die Esperanto-Sprechergemeinschaft zu einer Art weltweit verstreuten Überethnie entwickelt, deren eigene Kultur sich in vielen Anzeichen, die hier beschrieben wurden, bemerkbar macht. Träger dieser Kultur sind wie immer die Menschen, nicht die Sprache, aber letztere ist der Katalysator: Wer wo immer auch sie verwendet, bleibt sich bewusst, dass er sich hier "zwischen den Nationen" bewegt, mit Hilfe einer internationalen Sprache, die als einzige diese Bezeichnung im wörtlichen Sinne verdient.

Sie wirkt friedens- und toleranzfördernd, macht Gleichberechtigung greifbar und ist deshalb auch pädagogisch wertvoll. Über sie erfahren viele Menschen von den Kulturen anderer. Esperanto weckt durch den unmittelbaren Kontakt mit anderen fremden

La parolantaro sentas sin ligita per la *interna ideo*, denove esprimi, kies signifon komprenas nur praktikanta Esperantisto. Tiu specifa sento de komuneco inter la Esperanto-parolantoj certe decide kontribuis al la postvivado de la lingvo kaj ĝis hodiaŭ ĉiam denove allogas novajn adeptojn.

Zamenhof vidis en Esperanto plie nur lingvan helpilon al nova, ĉiujn naciojn kaj religiojn superkupolanta ideologio, kiun li nomis *homaranismo* (= mondpercepto esti membro de la homaro). Tiu vizio ne kaŭzis same fortan impulson kiel la planlingvo prezentata de li, sed en la *interna ideo*, en kiu la sopiro de la homaro al paco, unuiĝo kaj samrajteco trovas sian esprimon, restas eĥo de la homaranismo, sendepende de la privata mondpercepto de la unuopa Esperantisto.

6. Resumo

Per malmultaj strioj estis skizata jen la bildo de planlingvo, kiu havas multe pli grandan signifon ol esti nur lingva sistemo. Apud multaj ecoj, kiuj laŭ la opinio de multaj estas limigitaj nur al etnaj lingvoj, la Esperanta lingvo komunumo evoluis al speco de mondvasse disigita kupola etno, kies propra kulturo manifestiĝas en multaj indikoj, kiuj estas priskribitaj tie ĉi. Portantoj de tiu kulturo kiel ĉiam estas la homoj, ne la lingvo, sed ĝi estas katalizilo: Kiu ie ajn ĝin praktikas, restas konscia, ke li troviĝas jen "inter la nacioj", per la helpo de internacia lingvo, kiu kiel ununura meritas tiun kromnomon kun laŭvorta signifo.

Ĝi efikas pac- kaj tolerem-subtene, igas samrajtecon spertebla kaj tial estas ankaŭ pedagogie valora. Tra ĝi multaj homoj ekscias pri la kulturoj de aliaj. Esperanto vekas per la senpera kontakto al fremduloj la intereson, konatiĝi kun ties kulturoj kaj

Menschen das Interesse, deren Kulturen und ihre Sprachen kennen zu lernen. Es ist der ideale Weg zu einer "Einheit in der Vielheit", aber diese Entdeckung haben die meisten Menschen noch vor sich.

lingvoj. Tio estas la ideala vojo al "Unueco en plureco", sed tiun eltrovon la plej multaj homoj havas ankoraŭ antaŭ si.

Rudolf Fischer
Gustav-Adolf-Straße 2a
D-48356 Nordwalde
fischru@uni-muenster.de
<http://www.rudolf-josef-fischer.de>

Zitierte Literatur / Citita literaturo

- Blanke, Detlev (1985), *Internationale Plansprachen: Eine Einführung*, Berlin: Akademie-Verlag.
- Fiedler, Sabine (1999), *Plansprache und Phraseologie: Empirische Untersuchungen zu reproduziertem Sprachmaterial im Esperanto*, Frankfurt am Main et al.: Peter Lang.
- Fischer, Rudolf-Josef (1981), "Dulingva edukado per Esperanto kaj la gepatra lingvo", *europa dokumentaro* 30: 18-20.
- Fischer, Rudolf-Josef (1987), "Aufbruch zu einer überethnischen Kultur – 100 Jahre Esperanto", *Fremdsprachen und Hochschule* 21: 32-53.
- Fischer, Rudolf-Josef (2002), "Das Pronominalsystem im Esperanto - (noch) sexusinklusiv?!", in: Blanke, Detlev (ed.), *Plansprachen und ihre Gemeinschaften*, [Interlinguistische Informationen 8], 86a-106a, Berlin: GIL.
- Fischer, Rudolf-Josef (2003), "Sexusneutrale und sexusindizierende Bezeichnungen für Lebewesen im Esperanto", in: Blanke, Detlev (ed.): *Plansprachen und elektronische Medien*, [Interlinguistische Informationen 9], 110a-149a, Berlin: GIL.
- SAT (Sennacieca Asocio Tutmonda) (ed.) (2002), *La Nova Plena Ilustrita Vortaro*, Paris: SAT.
- Stocker, Frank (1996), *Wer spricht Esperanto? Kiu parolas Esperanton?*, [Studien zur Sprachplanung/Lingvoplanaj studoj 01], München-Newcastle: Lincom Europa.
- Tauli, Valter (1968), *Introduction to a Theory of Language Planning*, [Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 6], Uppsala: Almqvist & Wiksells.
- Zamenhof, Ludwik Lejzer (1962), *Lingvaj Respondoj: Konsiloj kaj Opinioj pri Esperanto*, 6. Auflage, Marmande: Esperantaj Francaj Eldonoj.
- Zamenhof, Lazaro Ludoviko (1974), *Proverbaro Esperanta – Alfabeto ordigita kaj provizita de indeksoj analiza kaj sinteza de Camille Rogister*, 2. Auflage, La Laguna: Stafeto.